

«Θαλής – Μορφές δημόσιας κοινωνικότητας στην αστική Ελλάδα του 20ού αιώνα: σύλλογοι, δίκτυα κοινωνικής παρέμβασης και συλλογικές υποκειμενικότητες»

Δ' κοινό σεμινάριο των ερευνητικών ομάδων, Ρέθυμνο, 6-7 Ιουνίου 2014

Μαρία Χριστίνα Χατζηωάννου & Φλόρα Τσίλαγα,
«Συλλογικές προσδοκίες και η εκπαίδευση των
εμποροϋπαλλήλων στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα»
(κείμενο υπό διαμόρφωση)

Οι υποθέσεις εργασίας

Η μελέτη αυτή επιχειρεί καταρχήν να διερευνήσει την επίδραση του πολέμου ως παράγοντα διαμόρφωσης επαγγελματικής εκπαίδευσης στο ελληνικό κράτος κατά το α' μισό του 20^{ου} αιώνα. Η υπόθεση εργασίας έχει διερευνηθεί από αρχαιακό υλικό (Ε.Λ.Ι.Α., Γ.Α.Κ.) καθώς και από κυβερνητικές αποφάσεις (ΦΕΚ) που έχουν συγκεντρωθεί στο πλαίσιο της έρευνας καθώς και σχετική βιβλιογραφία. Παράλληλα, διερευνάται η πρόσληψη του πολέμου και οι μεταπολεμικές συνθήκες ως παράγοντες δημιουργίας και διαμόρφωσης μιας «μαζικής» επαγγελματικής κοινότητας, στην προσπάθεια της να συμμετάσχει σε εκπαιδευτικές διαδικασίες. Η επαγγελματική αυτή κοινότητα, κατά βάση ανομοιογενής, αλλά διακριτή από την εργατική τάξη, φαίνεται να διεκδικεί εξειδικευμένη εκπαίδευση σε επαγγελματικές εμπορικές σχολές, διαδικασία η οποία συμβαδίζει σε μεγάλο βαθμό με τις εκάστοτε κυβερνητικές πολιτικές στο πεδίο της επαγγελματικής εκπαίδευσης. Το ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσο οι δημογραφικές (ποσοτικά και ποιοτικά) επιπτώσεις των πολεμικών επιχειρήσεων δημιουργούν ή/και αναδιαμορφώνουν κάποια συλλογικότητα των υποκειμένων. Με άλλα λόγια, πως μια ανομοιογενής επαγγελματική κοινότητα, η οποία αναγνωρίζεται από τους θεσμούς και τις υπηρεσίες του ελληνικού κράτους, διαμορφώνεται στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα και πως η επαγγελματική της εκπαίδευση ενδεχομένως ενισχύει τη συλλογικότητα της και λειτουργεί ως συνεκτικός ιστός της κοινότητας των εμποροϋπαλλήλων της Αθήνας.

Η έρευνα επικεντρώνεται στην εκπαίδευση γύρω από την εμπορική τέχνη. Μια κατά βάση ευέλικτη σπουδή, σε σύγκριση με την τεχνική εκπαίδευση, η οποία συνδέεται με μια τελείως διαφορετική αντίληψη, αλλά και διαφορετική από την εμπειρική μαθητεία στις συντεχνίες σε παλαιότερες εποχές. Κατά τον 19^ο αιώνα η εμπειρική μαθητεία σε καταστήματα των ελληνικών εμπορικών οίκων της διασποράς

ήταν απαραίτητη και πραγματοποιούνταν μόνο μετά από προσωπική διαμεσολάβηση, με επιδίωξη την πρακτική άσκηση, με τη βοήθεια της άρρητης γνώσης (tacit knowledge) και της ατομικής χρήσης νέων εμπορικών εγχειριδίων¹.

Η ανάπτυξη του λιανεμπορίου τον 20^ο αιώνα θα σημάνει μια μεγάλη διαφοροποίηση στο ίδιο το εμπόριο με την αύξηση των εμπορικών καταστημάτων, ιδίως στα μεγάλα αστικά κέντρα, που προσφέρουν εργασία εμποροϋπαλλήλου σε νέους άνδρες και γυναίκες. Η ανάπτυξη αυτή θα διευρύνει τον επαγγελματικό ορίζοντα των εργαζομένων και θα σημάνει τον «εκδημοκρατισμό» του ίδιου του επαγγέλματος. Ο αριθμός των νέων (τόσο ανδρών όσο και γυναικών και ανεξάρτητα από κοινωνική ή γεωγραφική καταγωγή) που θα στραφεί σ' αυτό το επαγγελματικό πεδίο αυξάνεται ιδιαίτερα μετά από τις πολεμικές επιχειρήσεις που σημάδεψαν την Ελλάδα στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα.

Έτσι, το κατάστημα λιανικού εμπορίου διαμορφώνεται σε χώρο επαγγελματικής θητείας και μαθητείας για νέους, με τα εργαζόμενα υποκείμενα να αποτελούν μια κοινότητα ανειδίκευτων, κατά βάση, νέων ανθρώπων, οι οποίοι διεκδικούν την κοινωνική τους ταυτότητα μέσα από κάποιας μορφής ειδική εκπαίδευση: τα ημερήσια ή νυχτερινά εμπορικά γυμνάσια. Τα σχολεία αυτά θα προσελκύσουν και άλλους εργαζόμενους νέους, στην προσπάθεια τους να αποκτήσουν εγκύκλια ή/και ειδική επαγγελματική κατάρτιση.

Τα θεωρητικά εργαλεία στην ανάλυση μας μπορεί να αναχθούν στο *community formation* του E.P.Thomson², όταν η τάξη προσδιορίστηκε ως ιστορικό φαινόμενο, βιωμένη εμπειρία, συνείδηση, ενεργή αντιπροσώπευση (agency). Στο πλαίσιο αυτής της θεώρησης, οι εμποροϋπάλληλοι (shop assistants, clerks) έχουν γίνει αντικείμενο

¹ Γ. Παπαγεωργίου, *Η μαθητεία στα επαγγέλματα (16ος- 20ος αι.)*, Αθήνα ΙΑΕΝ αρ.3, 1986. Μαζί με τις απαραίτητες τεχνικές γνώσεις: τα είδη των εμπορευμάτων, τη λειτουργία των μέσων συναλλαγής, την ορθή τήρηση των καταστάχων μέσα στα ίδια τα γραφεία περνούσε και ένα είδος άρρητης γνώσης που έφερνε τον μαθητευόμενο σε επαφή με τους μηχανισμούς της αγοράς.

² E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, Victor Gollancz, Λονδίνο, 1963. Σε νεώτερες μελέτες έχει αναλυθεί κατά την περίοδο 1915-1922 ένας θεμελιώδης μετασχηματισμός στην Αγγλία με τη μορφή της «καπιταλιστικής φιλελεύθερης δημοκρατίας». Μία από τις πιο εμφανείς εκδηλώσεις αυτού του μετασχηματισμού στα ήθη και στη συμπεριφορά είναι η διαρκής υπονόμηση της έννοιας της «φυσικής ιεραρχίας». Αυτός ο μετασχηματισμός μετά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο χαρακτηρίζει την τάξη ως κοινωνική συμπεριφορά που τορπιλίζει το κληρονομικά προσδιορισμένο κοινωνικό κύρος. Βλ. Ενδεικτικά Jon Lawrence, "Review Article: *The British Sense of Class. Class in Britain* by D. Cannadine; *Classes and Cultures: England 1918-1951* by Ross Mc Kibbin; *A Treatise on Social Theory: Applied Social Theory*, by W.G. Runciman", *Journal of Contemporary History*, 35/2 (2000), 307-318.

μελέτης, ως μέλη της κατώτερης μεσαίας τάξης, ως μέλη μιας κοινότητας κυρίως μέσα από τις εργασιακές διεκδικήσεις τους.³

Η βρετανική ιστοριογραφία έχει ιδιαίτερα επεξεργαστεί ζητήματα κοινωνικής διαστρωμάτωσης, με κύρια έμφαση στο τριαδικό (ανώτερη, μεσαία, κατώτερη) και στο ιεραρχημένο μοντέλο (διαρκής κινητικότητα στον κοινωνικό ιστό). Τα ερωτήματα που αναπτύσσονται γύρω από τα μοντέλα αυτά αφορούν τις κατηγοριοποιήσεις που συχνά εξαρτώνται από μια βασική παράμετρο, την κουλτούρα. Μολονότι μηχανιστικές αναλογίες και συγκρίσεις μεταξύ της αγγλικής και της ελληνικής κοινωνίας δεν έχουν λόγο εδώ, οι ιστοριογραφικές αναζητήσεις γύρω από τη συλλογικότητα της τυπικής ή άτυπης ομάδας⁴ μπορούν να αναζητηθούν στην βρετανική ιστοριογραφική συζήτηση γύρω από την τάξη και την κοινότητα.

Το βρετανικό παράδειγμα θέτει ερωτήματα προς διαπραγμάτευση και για το αντίστοιχο ελληνικό. Γιατί οι εμποροϋπάλληλοι και οι υπάλληλοι αποθηκών του 19^{ου} αιώνα θεωρήθηκαν, τόσο από την βρετανική γραφειοκρατία όσο και από την ιστοριογραφία, ως μέλη της κατώτερης μεσαίας τάξης κοντά στην εργατική, ενώ στα τέλη του 20ού αιώνα αυτή η κατηγοριοποίηση είχε ανατραπεί; Τα μέλη της κοινότητας των εμποροϋπαλλήλων προσπάθησαν άραγε να δημιουργήσουν μια κοινή προοπτική για τα μέλη της στηριγμένης πάνω σε εργασιακά δικαιώματα και αιτήματα, αλλά και με βάση μια κοινή ηθική; Τα κοινά καταναλωτικά πρότυπα προσέφεραν μια πλατφόρμα κοινής ταυτότητας και συμπεριφοράς, πολύ περισσότερο που η κοινότητα των εμποροϋπαλλήλων μετείχε στη διαμόρφωση αυτών των κοινών καταναλωτικών προτύπων, κυρίως ως διαμεσολαβητές μέσα από την εργασιακή τους σχέση και σε καταστάματα «κοινωνικού κύρους», όπως ειδών ένδυσης και καλλωπισμού, ειδών σπιτιού κ.α.

³ Ενδεικτικά βλ. Geoffrey Crossick, *The lower middle class in Britain 1870-1914*, του ιδίου, *An Artisan Elite In Victorian Society. Kentish London 1840-1880*, Croom Helm 1978. Για τις συνθήκες εργασίας των εμποροϋπαλλήλων, βλ. *The British Medical Journal: "Shop-Assistants' Hours Of Labour"*, 2/1236 (1884), 479-480· *"The Shop Assistants Act"*, 1/1568 (1891), 138· *"Seats For Shop Assistants"*, 2/1718 (1893), 1230. Επίσης: Margaret G. Bondfield, *"Conditions under which Shop Assistants Work"*, *The Economic Journal* 9/34 (1899), 277-286· Michael Quinlan - Miles Goodwin, *"Combating the Tyranny of Flexibility: Shop Assistants and the Struggle to Regulate Closing Hours in the Australian Colony of Victoria, 1880-1900"*, *Social History* 30/3 (2005), 342-365. Μια νεότερη προσέγγιση μελετά την ευρεία έννοια της κατανάλωσης και το ρόλο που αυτή παίζει στην κοινή κουλτούρα των εργαζομένων. Τονίζει επίσης πως κάθε κοινότητα (εργασιακή, κοινωνική, φυλετική) διεκδικεί συνήθως ισότητα μέσα στην κοινωνία, αλλά και ιδιαιτερότητα προσελκύνοντας αριθμητικά όσα περισσότερα μέλη προς μια κατεύθυνση μοναδικότητας. Timothy Alborn, *"Senses of belonging: The Politics of working class insurance in Britain 1880-1914"*, *The Journal of Modern History* 73 (2001), 561-602

⁴ Έφη Αβδελά - Χρήστος Λυριντζής, «Διερευνώντας την κοινωνικότητα», Κείμενο εργασίας για το γ' κοινό σεμινάριο των ΕΟ στην Αθήνα, 28-29 Νοεμβρίου 2013.

Το ελληνικό παράδειγμα: πόλεμοι και επαγγελματική εκπαίδευση 1903-1959

Ο σύλλογος εμποροϋπαλλήλων Αθήνας από το τέλος του 19^{ου} αιώνα (ιδρύθηκε το 1891 σύμφωνα με το επίσημο επιστολόχαρτο του) συγκεντρώνει και διαχειρίζεται καταρχήν τα αιτήματα των μελών αυτής της επαγγελματικής κοινότητας. Τα αιτήματα του Συλλόγου Εμποροϋπαλλήλων απευθύνονται συχνά στον Εμπορικό Σύλλογο Αθηνών (1902) και οι δύο Σύλλογοι συνδιαλέγονται ως συλλογικοί εκφραστές των κοινοτήτων που εκπροσωπούν από τις αρχές του 20ού αιώνα. Η επικοινωνία τους αυτή νομιμοποιεί τον ένα απέναντι στον άλλο, ως εκπρόσωπο του κλάδου τους.

Η εμπορική εκπαίδευση από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα αποτελεί σταθερή επιδίωξη φιλανθρωπικών εταιριών και επαγγελματικών σωματείων και μάλιστα συνδέεται με δυτικά πρότυπα, βλ. Η επιδίωξη για εμπορική μόρφωση των μελών του Συνδέσμου Εμποροϋπαλλήλων Πειραιά (1899) «κατά εν Εσπερία τελειότερα συστήματα».

Ήδη από το 1903 είχε θεσπιστεί ο νόμος περί συστάσεως εμπορικών σχολών, το 1907 λειτουργούσαν στο ελληνικό κράτος 6 δημόσιες μέσες εμπορικές σχολές με 315 μαθητές (1% επί του συνόλου), το 1915-16 λειτουργούσαν 7 εμπορικές σχολές με 364 μαθητές, το 1920-21 λειτουργούσαν 16 εμπορικές σχολές με 2.392 μαθητές 2% του συνόλου, μαζί με τις ιδιωτικές σχολές το ποσοστό περίπου διπλασιάζεται.⁵ Παρόλο που το ποσοστό έχει ήδη χαρακτηριστεί χαμηλό, 4% του συνόλου, θα μπορούσε να αμφισβητήσουμε την επάρκεια των στοιχείων που έχουν χρησιμοποιηθεί, αλλά κυρίως να δώσουμε έμφαση στην νέα κοινωνική δικτύωση και στη δημόσια διαμεσολάβηση που θα προσφέρει η συλλογική οργάνωση του εμπορικού κόσμου, τόσο από την πλευρά των εμπόρων με τον ΕΣΑ (1902), όσο και με τον σύλλογο των εμποροϋπαλλήλων (1891) και την οργάνωση από αυτούς της εμπορικής εκπαίδευσης.

Στις εσπερινές σχολές εμποροϋπαλλήλων φοιτούν κατά κύριο λόγο νέοι υπάλληλοι, οι οποίοι τις πρωινές ώρες εργάζονται στα εμπορικά καταστήματα της πρωτεύουσας. Οι «πτωχοί» αυτοί «βιοπαλαισταί» όπως συνήθως αποκαλούνται στα έγγραφα των σχολών αποτελούν ένα σώμα προς ποιοτική και ποσοτική διερεύνηση για τη συγκρότηση του εμπορικού κόσμου. Πρόκειται για μια κοινότητα η οποία διαφοροποιείται τόσο από αυτή των εμπόρων, όσο και από την εργατική τάξη. Θεωρούμε πως βρίσκεται στο μεταίχμιο των δύο αυτών κόσμων, καθώς δεν

⁵ Στρατής Μπουρνάζος, «Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος», στο: Χρ. Χατζηιωασήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Οι Απαρχές 1900-1922*, τ. Α2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 213.

συμπεριλαμβάνονται ούτε «στας καθαράς εργατικές τάξεις» αλλά ούτε και στο σώμα των εμπόρων. Ποιοι ήταν λοιπόν οι εμποροϋπάλληλοι; Πως ενεργοποιούνται συλλογικά και πως αντιλαμβάνονται τη σχέση τους με το επάγγελμα και τους εργοδότες τους; Σε ποιο βαθμό αντιλαμβάνονται αυτό στο οποίο μετέχουν ως εκπαίδευση ή μαθητεία; Πως ορίζεται το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας των εμπορικών σχολών και ποιος ο ρόλος της σχέσης ανάμεσα στους συλλόγους και τους κρατικούς φορείς που ρυθμίζουν τη λειτουργία τους;

Η εμπορική εκπαίδευση έχει βαθμίδες, που καθορίζουν μια μεγάλη ποικιλία σε αυτό το χώρο από τις σπουδές μετά το δημοτικό έως την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα οι μεγάλες αλλαγές που πραγματοποίησε το ελληνικό κράτος με αντικείμενο την επαγγελματική εκπαίδευση και μάλιστα την εμπορική, συνδυάζονται με την εξέλιξη πολεμικών επιχειρήσεων, όπως οι Βαλκανικοί πόλεμοι (1912-13), η ελληνική εμπλοκή στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο 1916, η μικρασιατική εκστρατεία (1922), το τέλος της κατοχή και της αντίστασης (1949) που επέφεραν μείζονες δημογραφικές και κοινωνικές αλλαγές στην Ελλάδα. Το εμπόριο αποτέλεσε σε όλες τις περιπτώσεις τον τομέα που απορρόφησε πολλούς κοινωνικούς κραδασμούς, ως ευέλικτη απασχόληση για αγρότες, εσωτερικούς μετανάστες, πρόσφυγες κ.ά.

Ιδιαίτερα η ιστορία των νυκτερινών εμπορικών γυμνασίων στην Αθήνα συνδέεται με τα παρακάτω ζητήματα που καθορίζουν και μια νέα κοινωνική και επαγγελματική συλλογικότητα που θα αναδυθεί κυρίως από την επαγγελματική κοινότητα των εμποροϋπαλλήλων.

A. Η μεσοπολεμική και η μεταπολεμική οικονομική ανάκαμψη της Ελλάδας θα πλαισιωθεί από αγροτική έξοδο και εσωτερική μετανάστευση ανειδίκευτων νέων προς το μητροπολιτικό κέντρο της χώρας, την Αθήνα.

B. Η ισχυροποίηση των μεσαίων αστικών στρωμάτων στην Αθήνα θα χαρακτηριστεί από διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό αυτών των στρωμάτων που εκφράζονται και από τις εκπαιδευτικές επιλογές τους.

Γ. Η ανάπτυξη της καταναλωτικής δύναμης των κατοίκων της Αθήνας θα ενεργοποιήσει και την ανάπτυξη του λιανεμπορίου με τη συνακόλουθη ζήτηση βοηθητικού προσωπικού.

Η απόληξη της εμπορικής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην ανώτατη πραγματοποιήθηκε με τον ν. 2191/18-6-1920 και την ίδρυση της *Ανώτατης Εμπορικής*

Σχολής⁶, την πρώτη από τον χώρο της επαγγελματικής εκπαίδευσης που οργανώθηκε στο ανώτατο ακαδημαϊκό επίπεδο. Στο πρότυπο της αντίστοιχης σχολής του πανεπιστημίου της Λοζάνης, καταρχήν στεγάστηκε στις εγκαταστάσεις της Εμπορικής και Βιομηχανικής Ακαδημίας του Όθωνα Ρουσόπουλου (1894-1919). Το 1939 η ΑΣΟΕΕ απέκτησε πλήρη ακαδημαϊκή αναγνώριση και έγινε η ανώτερη σχολή της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που αφορούσε στον κόσμο του εμπορίου.

Η αρχή της ειδικής εμπορικής εκπαίδευσης της νέας εποχής που ανοίγει στον 20ό αιώνα πραγματοποιείται το 1903 με τον νόμο 2991/1903. Με την ίδρυση της μέσης εμπορικής σχολής, πρωινή αρρένων που λειτούργησε έως το 1950. Ο νόμος αυτός καθόριζε τους όρους ίδρυσης εμπορικών σχολών μέσης εκπαίδευσης με δαπάνες του κράτους. Έτσι ιδρύθηκαν δημόσιες και ιδιωτικές τετρατάξιες σχολές σε διάφορες πόλεις (Αθήνα, Πάτρα, Σύρο). Σε αυτές εγγράφονταν μαθητές με απολυτήριο ελληνικού σχολείου ή ενδεικτικό Γ' τάξης του Βαρβακείου Λυκείου.⁷

Οι πολεμικές επιχειρήσεις στις οποίες συμμετείχε το ελληνικό κράτος στον 20ό αιώνα, με κορυφαίο γεγονός τον Β' ΠΠ, επέφεραν τομές στον τομέα της επαγγελματικής εκπαίδευσης. Η διαχείριση των νέων και η εκπαίδευση τους μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, κατά τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο, μετά τη μικρασιατική εκστρατεία με τη συνακόλουθη έλευση 1.000.000 προσφύγων, με πολλές χήρες και ορφανά, καθώς και η κοινωνική και οικονομική αποκατάσταση μετά την κατοχή και τον εμφύλιο κινητοποίησε τον κρατικό μηχανισμό, με αποτέλεσμα την υιοθέτηση μέτρων που αφορούσαν την επαγγελματική εκπαίδευση και με στόχο τη γρήγορη επαγγελματική αποκατάσταση νέων που μετεγκαταστάθηκαν στα μεγάλα αστικά κέντρα, καθώς και την ικανοποίηση της ζήτησης από την αγορά εργασίας.

Μετά τους βαλκανικούς πολέμους

Το 1913 μετά το τέλος των βαλκανικών πολέμων και την προσάρτηση νέων εδαφών στο ελληνικό κράτος, η κυβερνητική εκπαιδευτική πρόταση απαντούσε στις νέες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που επέφεραν οι νέες συνθήκες. Τότε καθιερώθηκαν δύο τύποι σχολείων: το Γυμνάσιο με στόχο τη συνέχιση των σπουδών στο Πανεπιστήμιο, και το Αστικό σχολείο που προοριζόταν για τη μέση αστική τάξη.

⁶ Βλ το δικτυακό κόμβο της σχολής <http://www.aueb.gr/pages/about/history.php>

⁷ Σ. Ι. Γκλάβας, *Η Τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση στην Ελλάδα (1830-1930). Η Σεβαστοπούλειος εργατική σχολή*, Αθήνα 2002, 214.

Οι απόφοιτοι του τελευταίου μπορούσαν αν ήθελαν να μπουν στις εμπορικές και τεχνικές σχολές.

Οι εμπορικές σχολές είχαν μικρότερο χρόνο φοίτησης 4-5 χρόνια, και όχι 6 χρόνια του γυμνασίου, και περιελάμβαναν και διδασκαλία ξένων γλωσσών. Ήδη το 1912-1913 επετράπη και η φοίτηση κοριτσιών στις εμπορικές σχολές, ένα ευκολότερο πτυχίο από αυτό της Διδασκαλικής που επέτρεπε και άμεση επαγγελματική αποκατάσταση, αλλά και εφόδιο για την αντιμετώπιση «των δυσχερειών της ζωής».⁸

Μετά την μικρασιατική καταστροφή

Το 1927 παρατηρείται μια πρώτη «υποβάθμιση» της εμπορικής εκπαίδευσης με στόχο την προσέλκυση ή/και την εκπαιδευτική αποκατάσταση περισσότερων μαθητών. Τότε δημιουργήθηκαν οι τριτάξιες πρακτικές Εμπορικές σχολές, στις οποίες εισάγονταν μαθητές με απολυτήριο εξαταξίου δημοτικού σχολείου ή με ενδεικτικό Β' τάξης Ελληνικού σχολείου. Στόχος ήταν η παροχή στοιχειωδών εμπορικών γνώσεων για τις κατώτερες λειτουργίες του εμπορίου και για τις μικρές τοπικές κοινωνίες και οικονομίες. Έτσι το 1928 ο Εμπορικός σύλλογος και το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Βόλου ίδρυσαν την «Εσπερινή Επαγγελματική Σχολή Εμποροϋπαλλήλων», που παρείχε τριετή φοίτηση με χαμηλά δίδακτρα, στοιχειώδεις γενικές εμπορικές γνώσεις σε αποφοίτους του εξαταξίου δημοτικού σχολείου.⁹

Το 1929 η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του Ελ. Βενιζέλου έβαλε τις βάσεις ενός σχεδίου επαγγελματικής εκπαίδευσης σε βάρος της γενικής, με στόχο τη γρήγορη επαγγελματική αποκατάσταση του μεγάλου αριθμού των προσφύγων που είχε εγκατασταθεί στα μεγάλα αστικά κέντρα μετά την μικρασιατική καταστροφή. Ως αποτέλεσμα, παρατηρήθηκε συνακόλουθη αύξηση των μαθητών των τεχνικών και επαγγελματικών σχολών.

Από τις επαγγελματικές σχολές το παράδειγμα της Σιβιτανιδείου έχει αναλυθεί επαρκώς και μας προσφέρει μια συνολική εικόνα για τη σχολή, τη λειτουργία και τους μαθητές. Η Σιβιτανιδείος σχολή Τεχνών και Επαγγελμάτων ιδρύεται το 1929 από ιδιωτικό κληροδότημα, προσφέροντας 5 ειδικότητες σε 200 μαθητές, ενώ το 1940 έφθασε τους 1.500 μαθητές σε 15 κλάδους και 40 ειδικότητες που αφορούσαν

⁸ Στο ίδιο, 217, 243.

⁹ Στο ίδιο, 215, 296.

τεχνίτες παραγωγικών έργων. Τέτοια ιδρύματα σύμφωνα με τις απογραφές θεωρούνται τεχνικές επαγγελματικές σχολές και συνδέονται με την φιλανθρωπία, τα οικοτροφεία και την αντίληψη της εποχής ότι τα προβλήματα των φτωχών και αποκλήρων συνδέονται με έλλειμμα εκπαίδευσης¹⁰. Διαφορές και ομοιότητες μεταξύ τεχνικής και εμπορικής εκπαίδευσης υπάρχουν πολλές, κυρίως όμως ως προς την κοινωνική προοπτική που αυτές προσέφεραν. Ίσως μάλιστα αυτή η ευρυχωρία που προσέφερε η εμπορική εκπαίδευση σε σχέση με την τεχνική επαγγελματική εκπαίδευση να της προσδίδει και μια διαφορετική συλλογικότητα, μικτή, αφού απευθύνεται σε αγόρια και κορίτσια, και ανοικτή στην κοινωνική ανέλιξη, αφού το περιεχόμενο των σπουδών μπορούσε να εξυπηρετήσει τόσο ένα βοηθό καταστήματος, έναν ανεξάρτητο έμπορο, όσο και ένα αυτοδημιούργητο επιχειρηματία.

Μέχρι το 1931 λειτουργούσαν 37 ανώτερες μέσες εμπορικές σχολές, ημερήσιες. Από αυτές οι 23 ήταν δημόσιες ή ιδρύματα και 14 ήταν ιδιωτικές. Επίσης, λειτουργούσαν και 12 κατώτερες μέσες εμπορικές τριτάξιες ημερήσιες και τετρατάξιες ή πεντατάξιες εσπερινές σχολές, που ήταν όλες ιδιωτικές και τις λειτουργούσαν σύλλογοι εμποροϋπαλλήλων, ή ιδιωτικών υπαλλήλων και εμπορικά επιμελητήρια. Την ίδια χρονιά φοιτούσαν 5.316 μαθητές και μαθήτριες, από μισοί περίπου στις δημόσιες και ιδιωτικές εμπορικές σχολές. Από αυτό το σύνολο, μόνο το 17% ήταν κορίτσια με τα περισσότερα να φοιτούν στις δημόσιες σχολές, ενώ η πλειοψηφία των αγοριών φοιτούσε στις ιδιωτικές. Το σύνολο των αγοριών που φοιτούσαν στις κατώτερες μέσες εμπορικές σχολές ήταν εργαζόμενα ή μαθητευόμενα ως εμποροϋπάλληλοι. Η εγγραφή γινόταν με εισιτήριες εξετάσεις καταβάλλονταν κάποια δίδακτρα, ενώ για τους άπορους μαθητές η φοίτηση ήταν δωρεάν.

Το 1933 επανιδρύθηκαν τα τριτάξια αστικά σχολεία και για τα δυο φύλα με σκοπό τη μετάβαση «εις τον πρακτικόν βίον» των παιδιών της μεγάλης αστικής τάξης που για οικονομικούς λόγους ή λόγω «πνευματικής ανεπάρκειας» δεν μπορούσαν να τελειώσουν το γυμνάσιο.¹¹ Εκτός από τους οικονομικούς λόγους που αφορούσαν την επαγγελματική τακτοποίηση των προσφυγοπαίδων, αλλά και των νέων της αγροτικής εξόδου που είχαν επίσης εγκατασταθεί στα αστικά κέντρα θα μπορούσαμε να διακρίνουμε μια μείζονα διαφοροποίηση στην επαγγελματική εκπαίδευση. Η τεχνική

¹⁰ Αλίκη Βαξεβάνογλου, *Σιβιτανίδειος σχολή Τεχνών και Επαγγελμάτων. Από την ίδρυση στην καθιέρωση*, Αθήνα 2005, 89-94, 213.

¹¹ Σ. Ι. Γκλάβας, *Η Τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση στην Ελλάδα (1830-1930)*, 215-216.

εκπαίδευση αφορά πράγματι μια καινοτομία για το ελληνικό κράτος με τη ίδρυση σχολών όπως η Σιβιτανείδιος κ.ά. Η εμπορική εκπαίδευση δηλ. η απόκτηση γνώσεων εμπορολογίας, λογιστικής και διπλογραφίας είναι υπόθεση παλιά και αφορά τον κόσμο του εμπορίου, το μεγαλύτερο ποσοστό επαγγελματιών στο νεοελληνικό κράτος.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έχει παρατηρηθεί μεγαλύτερη κοινωνική ομογενοποίηση ελληνικών αστικών στρωμάτων προς αντίστοιχα δυτικά με την υιοθέτηση κοινών προτύπων και συνηθειών. Το εισόδημα και η καταναλωτική δύναμη των Ευρωπαίων αυξήθηκε οπότε και τα εμπορικά καταστήματα πλήθυναν, προσφέροντας νέα καταναλωτικά είδη από οικιακές ηλεκτρικές συσκευές έως ιδιωτικά μεταφορικά μέσα. Η μεγαλύτερη δαπάνη στον προϋπολογισμό του παραδοσιακού νοικοκυριού αφορούσε στα τρόφιμα και την ένδυση σε όλη την Ευρώπη. Στη δεκαετία του 1950 έχει παρατηρηθεί στην ευρωπαϊκή ιστορία ότι οι νέοι αρχίζουν να αγοράζουν διάφορα εμπορεύματα μόνοι τους. Γίνονται δηλαδή μια νέα διακριτή μερίδα καταναλωτών. Η οικογένεια έχει πάψει να είναι μόνο παραγωγική μονάδα και τα μέλη της αποκτούν ξεχωριστή καταναλωτική ταυτότητα¹².

Μετά τον Β Παγκόσμιο πόλεμο η οργάνωση της εμπορικής εκπαίδευσης σε κάποιες εντυπωσιακές περιπτώσεις ξεφεύγει από τα όρια της επαγγελματικής εκπαίδευσης των εμποροϋπαλλήλων και έχει συνδεθεί με ιστορίες επιτυχίας ιδιαίτερα στις ΗΠΑ νεαρών φτωχών βιοπαλαιστών, όπως ο Andrew Carnegie που σπούδασε σε νυκτερινό σχολείο και έμαθε καταστιχογραφία και ο John D. Rockefeller sr. που σπούδασε σε εμπορικό κολλέγιο στο Κλήβελαντ και έμαθε λογιστική και καλλιγραφία¹³. Να σημειωθεί ότι το εκπαιδευτικό πρόγραμμα των σχετικών σχολών περιλαμβάνει οπωσδήποτε καταστιχογραφία, καλλιγραφία, στενογραφία είναι κοινό και διαφέρει ως προς το βαθμό του εκσυγχρονισμού του περιεχομένου των σπουδών. Αν στις ΗΠΑ το πρότυπο του αυτοδημιούργητου επαγγελματία ή επιχειρηματία δημιούργησε ένα συλλογικό όνειρο κοινωνικής δαρβινικής εξέλιξης, η ελληνική περίπτωση, ιδιαίτερα μετά τον Β παγκόσμιο πόλεμο μας παραμένει άγνωστη.

¹² Tony Judt, *Postwar. A History of Europe since 1945*, 2005.

¹³

Στην Ελλάδα, κατά την πρώτη πρωθυπουργία του Κ. Καραμανλή 1957-1958, συστήνεται στον τομέα της εκπαίδευσης 11μελής επιτροπή που εξετάζει συνολικά όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Μέσα στο γενικό μεταπολεμικό σχέδιο της εκπαιδευτικής ανασυγκρότησης το 1958-59 έχουμε την ίδρυση 7 δημόσιων μέσων τεχνικών σχολών.¹⁴ Ενώ η οργάνωση της εμπορικής εκπαίδευσης έχει ήδη προηγηθεί από την προηγούμενη περίοδο και ως προς την εξέλιξη της στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, τώρα είναι η στιγμή των Ανώτατων Βιομηχανικών σχολών (Πειραιάς, Θεσσαλονίκη). Ο Αλέξης Δημαράς σημειώνει ότι κεντρικός στόχος αυτής της αναδιοργάνωσης ήταν ο τεχνικός- επαγγελματικός κλάδος που είχε οργανωθεί άναρχα έως τότε, κυρίως ως ιδιωτική ανταπόκριση στις αυξημένες ανάγκες και το γενικότερο αίτημα για εκπαιδευτική ειδίκευση. Ο ίδιος υπογραμμίζει την αδυναμία του κράτους να διαχειριστεί αποτελεσματικά την τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση που είχε συγκεντρωθεί στο Υπουργείο Παιδείας.¹⁵

Σήμερα παρατηρείται μια νέα στροφή προς την εμπορική εκπαίδευση με νέους όρους βέβαια. Στην εφημερίδα *Le Monde*, 3/5/2014, δημοσιεύτηκε άρθρο που αφορούσε στην εκπαίδευση έξω από τα Πανεπιστήμια στην περίοδο 2004/5 έως 2012/13. Η έρευνα υποστήριξε ότι, από την εξω πανεπιστημιακή εκπαίδευση, η εκπαίδευση περί το εμπόριο, τις υπηρεσίες και τη διαχείριση συγκέντρωνε το ενδιαφέρον του 57,5% των υποψήφιων σπουδαστών σε παγκόσμια κλίμακα. Πάνω από το μισό του συνολικού πληθυσμού των υποψηφίων σπουδαστών φαίνεται να προσανατολίζεται σήμερα προς μια αναμορφωμένη εμπορική εκπαίδευση. Πάντως η περίοδος που καλύπτει η έρευνα με την επανατοποθέτηση της εμπορικής εκπαίδευσης στη διεθνή ζήτηση περιελάμβανε χρονικά και τη διεθνή κρίση, που έχει χαρακτηριστεί σαν μια νέα μορφή πολέμου.

¹⁴ Ν Δενδρινού- Αντωνακάκη, *Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1959*, Αθήνα 1960.

¹⁵ Κ. Κριμπάς, «Ανώτατη παιδεία και έρευνα 1949-1974» και Αλέξης Δημαράς, «Σχολική Εκπαίδευση», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ.9^{ος}, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα 2003, 155-156 και 174-176 αντίστοιχα.

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: ΘΑΛΗΣ. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.